

Bernard Dewulf

Vertalen is bevrijden

De vertaler is voyeur, luisteraar, verzamelaar, verrader

Bernard Dewulf (1960) studeerde Germaanse filologie en is dichter, essayist, columnist en journalist. Hij debuteerde in 1987 met negen gedichten in de bloemlezing Twist met ons en werd samen met Dirk van Bastelaere, Charles Ducal en Erik Spinoy ingehaald als de belangrijkste vertegenwoordigers van een nieuwe dichtersgeneratie. In 1995 verscheen zijn bundel Waar de egel gaat (Vlaamse Debuutprijs), in 2006 gevolgd door Blauwziek. Naast poëzie publiceerde hij essaybundels over Belgische kunst en kunstenaars. In 2001 verscheen Bijlichtingen: kijken naar schilders, in 2007 gevolgd een bundel met teksten over plastische kunst, Naderingen. Kijken en zoeken naar schilders (Dirk Martensprijs). Met Kleine dagen (2009) won hij de Libris Literatuurprijs en De inkttaap. Voor het dagblad De Morgen coördineerde hij jarenlang de cultuur- en boekenbijlage Café des Arts en schreef hij columns over literatuur en beeldende kunsten, waaruit in 2006 als Loerhoek een selectie verscheen. Van 1998 tot 2001 was hij samen met Frank Albers hoofdredacteur van het Nieuw Wereldtijdschrift. Hij schreef, bewerkte en vertaalde jaren toneel voor NTGent ('Een Lolita' won de Taalunie Toneelschrijfprijs), In 2012 en 2013 was hij stadsdichter van Antwerpen en sinds januari 2017 is hij in deze stad writer-in-residence van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Ook is hij columnist voor het Weekblad van de krant De Standaard. 'Vertalen is bevrijden' verscheen oorspronkelijk – op 10 februari 2017 – in 'De Standaard der Letteren'. Aanleiding was de publicatie van De Grieken – Oorlog, een bundeling van de vertalingen die Johan Boonen maakte van klassieke toneelstukken van Aeschylus, Euripides en Sophocles.

Vertalen is bevrijden

De vertaler is voyeur, luisteraar, verzamelaar, verrader

Zowat tien jaar geleden kreeg ik de vraag om een toneelstuk te vertalen. Een heel oud stuk, *Alkestis* van Euripides, 430 v. Chr., in een vertaling van de grote Engelse dichter Ted Hughes, uit 1999, eeuwen later.

Ik viel uit de lucht, ik schreef cursiefjes voor de krant. Maar de opdrachtgevers, het theatergezelschap de Roovers, waren stellig: jij kunt dat. Hun argumenten ben ik vergeten, maar met klamme handen ben ik eraan begonnen.

De vroege ochtenden die ik vervolgens heb doorgebracht, gedurende enkele maanden, begeleid door al even vroege vogels, met het vertalen van die twee reuzen van de literatuur, behoren tot mijn mooiste herinneringen.

Heerlijke uren waren het. Terwijl de tikkende wereld nog sliep zat ik gebogen over de eeuwigheid. Ik had goud in handen en als ik dat enigszins tot blinkend brons kon legeren zou ik al lang tevreden zijn. Mijn bescheidenheid was even groot als mijn ambitie. Ik had geen andere optie dan deemoedige overmoed.

Vooraf herinner ik me de haast zinnelijke strijd tussen talen, eeuwen, registers, woordenschat.

Daarna heb ik het meermaals meegemaakt. Bijvoorbeeld het bijna volledige jaar dat ik heb doorgebracht, telkens weer in dat stille momentum van de morgen, met het vertalen van de hele Oresteia, moeder aller theaterteksten.

Ik koester het.

Vertalen is een vorm van zwijgen, in de buurt van het al gezegde. En luisteren, luisteren, luisteren. Om vervolgens op te spreken, grotendeels als de andere, ten dele als wijzelf.

Ergens in een korte mijmering noemt de vertaler Johan Boonen vertalers 'bevoorrechte gluurders'. Maar meer dan kijkende voyeurs zijn het luisteraars, met, ik citeer, 'een onbeschrijfelijk respect voor de stilte van de tekst'.

En over die tekst zegt hij ook nog: 'Geef hem de tijd.'

In zekere zin vind ik dat een grappige aanbeveling: geef hem de tijd. Boonen heeft teksten vertaald die eeuwenoud zijn en dus al de nodige tijd gekregen hebben. Van, onder meer, talloze publieken, lezers en eerdere vertalers. En uiteraard van de onverschillige eeuwen zelf. Toch dus moeten we zo'n tekst opnieuw 'de tijd geven'.

Boonen heeft natuurlijk gelijk.

Er ging nauwelijks een vertaaldag voorbij dat ik niet even werd bevangen door een lichte duizeling. Zat ik werkelijk, in de schroefdraad van mijn tijdsgewricht, gebogen over schitterende verhalen, woorden, beelden en verbeeldingen van een eeuwigheid terug?

De vraag was retorisch, maar de verwondering was er niet minder om. En dan vertaalde ik nog niet eens uit het oud-Grieks, zoals Johan Boonen wel heeft gedaan.

Wat voor duizeling moet dát niet veroorzaken?

Ik overdrijf enigszins. Even vaak had ik geen last van de eeuwen. Het adjectief van eeuw is eeuwig. En het eeuwige geldt in alle richtingen.

Evenzeer als over de eeuwigheid geleden kon ik me verwonderen over de eeuwigheid nu. Van die eeuwigheid geleden.

Van oorlog en geweld over trouw en ontrouw tot macht en begeerte: er is niks nieuws.

In alle stilte en toewijding die het vertalen van verre teksten vergt klinkt die vraag vanzelfsprekend voortdurend mee: wat zeggen die teksten mij, ons nu, in die schroefdraad van ons heden?

Daar is al veel over geschreven. En het is wonderlijk om vast te stellen hoe véél die teksten nog zeggen, over ons als mens, als samenleving, als politieke en liefhebbende en zoekende wezens. Maar het wonderlijkst heb ik telkens weer gevonden: de taal.

Dat ik hier en nu die taal van toen in een taal van nu, of in een taal van toen én nu, mag ver-talen: daarin schuilt, althans voor mij, het grootste wonder.

Natuurlijk klonk ze toen anders, werd ze anders gebruikt, anders opgevoerd. De taal. We weten soms zelfs niet precies hoe. Maar op een gegeven ogenblik komt de vertaler toch in een soort tussentijd terecht – of noem het een altijd-tijd – die diep in woorden, zinnen, beelden zit. Hoe oud of jong ze ook zijn.

Die altijd-tijd kan bij het vertalen voor een vervoering zorgen. Het besef dat er in het hart, of in de zenuwbanen van de taal iets tijdloos klopt of tikt of gewoon doorgaat. Van tijd naar tijd.

Misschien klinkt dit alles wat abstract. Terwijl ik het net zinnelijk bedoel. Vertalen is toch een transactie, een uitwisseling en, ja, een nadering tussen twee lichamen. Tussen twee corpussen, twee woordenschatten, twee grammatica's, twee verbeeldingen.

Daarvan is dat laatste, de verbeelding, het belangrijkste. Vertalen is ver-beelden. Een zo juist mogelijk beeld geven van de tekst, dat vreemde lichaam, in zijn nieuwe context. Daar is dus verbeelding voor nodig. Zowel in de zin van fantasie als van precisie.

Er is de letter en er is de geest. Vertaal de letter, zeker van deze oude teksten, en je krijgt een draak. Vertaal slechts de geest en je krijgt een spook.

Om het met een boutade te zeggen: vertalen moet naar de geest van de letter en naar de letter van de geest.

In dat laatste schuilt ook het spannende van vertalen, en het zinnelijke. Ik kan dat verduidelijken met een anekdote. Ooit zat ik, voor de vertaling en bewerking van weer een ander stokoud stuk, gebogen over drie andere vertalingen ervan. Eén in het Engels, een in het Frans en een in het Duits. Alle drie min of meer uit onze tijd.

Niet dat ik per se wilde spieken, maar als Hugo Claus als de raven mag pikken, waarom ik dan niet. Vooral wilde ik luisteren. Naar het zo verschillende geluid dat die oude tekst maakte in die onderling zo verschillende hedendaagse talen.

Misschien kunt u zich enigszins voorstellen hoe meerstemmig, soms kakofonisch, het toen klonk in mijn hoofd. Elektra leed haast aan de meervoudigepersoonlijkheidsstoornis. In elke taal een ander *Weib*. En toch dezelfde tragische figuur.

Mijn taak was al die stemmen te verzamelen in een nieuw verhaal. Dat heb ik naar best vermogen gedaan. Maar en passant heb ik onnoemelijk veel geleerd over de onderscheiden muziek, erotiek en systematiek van talen.

En tegelijk over wat ze verenigt: een verbeelding over de tijden heen. Even logisch als raadselachtig verzonnen uit dat simpele alfabet.

Misschien denken sommigen nu: hij stelt het iets te eenvoudig voor. Zowat het beroemdste gezegde over vertalen luidt immers: *traduttore, traditore*. Dat is Italiaans en het betekent: vertalen is verraden. Anders gezegd: de vertaler is een verrader. Nog anders gezegd: de tekst kan alleen maar verraden worden.

Ik ben het daar allemaal mee eens.

Op één voorwaarde. In onze hoogsteigen taal kan ‘verraden’ minstens twee dingen betekenen. Iemand kan iemand verraden. Zoals de vertaler dus het origineel. Of Judas Jezus.

Maar iets kan ook zichzelf verraden. Zoals in, ik citeer nu Van Dale, ‘zijn stem verried een grote ontroering’. Het is de taak van elke vertaler om dát verraad, van de stem zelf, een nieuwe stem te geven. Zonder de andere, de eerste stem te verraden.

Niet simpel.

Het is – ik val in herhaling – een even deemoedige als overmoedige, een even vlijtige en nauwkeurige als vrije en zinnelijke opdracht.

En het is ook een belangrijke opdracht. In tijden van vals nieuws, welig tierende propaganda, en ja, muren die om talen, volkeren, tijdzones en culturen gebouwd worden.

Vertalen is ook bevrijden.